

УДК:81'36: 811.512.133"715"

Gulchiroy MUHIDDINOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
E-mail: gulchiroy.mukhitdinova@bk.ru

Renessans ta'limi universiteti dots., Q.Eshboyev taqrizi asosida

TEACHING STUDENTS TO GRAMMATICAL ANALYSIS IN MOTHER LANGUAGE CLASSES

Annotation

The main purpose of mother tongue education is described in the article. There are ways to explain grammatical concepts to students in simple and effective ways based on assignments. Children's speech is formed under the influence of parents, relatives and the environment from birth to school. Even a person who is completely ignorant of the theoretical aspects of grammatical construction in his native language can form a sentence completely grammatically correctly. Even a child who has not yet learned to read and write. The main task of the school and educational processes is to further expand, improve and develop these skills and qualifications of children. Teaching the mother tongue at school requires more work from the teacher than other subjects.

Key words: mother tongue education, grammar, aids, speaking, skills and competence.

ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ ГРАММАТИЧЕСКОМУ АНАЛИЗУ НА КЛАССАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье описана основная цель обучения родному языку. Существуют способы объяснить учащимся грамматические понятия простыми и эффективными способами на основе заданий. Речь детей формируется под влиянием родителей, родственников и окружающей среды от рождения до школы. Даже человек, совершенно несведущий в теоретических аспектах грамматического построения родного языка, может совершенно грамматически правильно составить предложение. Даже ребенок, который еще не научился читать и писать. Основная задача школы и образовательного процесса – дальнейшее расширение, совершенствование и развитие этих навыков и квалификации детей. Преподавание родного языка в школе требует от учителя большего труда, чем преподавание других предметов.

Ключевые слова: обучение родному языку, грамматика, вспомогательные средства, говорение, навыки и компетенции.

ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARGA GAPNI GRAMMATIK JIHATDAN TAHLIL QILISHGA O'RGATISH

Annotatsiya

Maqolada ona tili ta'limining asosiy maqsadi nimadan iborat ekanligi bayon qilingan. O'quvchilarga grammatik tushunchalarni topshiriqlar asosida oddiy va samarali usullarda tushuntirish yo'llari keltirilgan. Nutq bolalarda tug'ilganidan toki maktabga chiqquncha ota - onasi, yaqinlari va atrof - muhit ta'sirida shakllanadi. Ona tilidagi grammatik qurilishning nazariy jihatlaridan tamomila bexabar kishi ham gapni grammatik jihatdan mutlaqo to'g'ri shakllantira oladi. Hatto hali yozish va o'qishni maxsus o'rganmagan bola ham. Maktabning, ta'lim-tarbiya jarayonlarining asosiy vazifasi bolalardagi mazkur ko'nikma va malakalarni yanada kengaytirish, takomillashtirish va rivojlantirishdan iboratdir. Maktabda ona tili o'qitish o'qituvchidan boshqa fanlarga qaraganda ko'p mehnat talab etadi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, grammatika, tayanch vositalar, og'zaki nutq, ko'nikma va malaka.

Kirish. Ona tili ta'limining asosiy maqsadi nutqiy jihatdan o'quvchilarda mukammallikni ta'minlash va ularning imlo savodxonligi bo'yicha yuqori darajasiga erishishdir. Demak, o'qituvchi asosiy e'tiborini o'quvchining so'z boyligini oshirish, go'zal, ixcham va ravon jumlar tuzish, matn yaratish va uni mustaqil tahlil qila bilish masalalariga qaratmog'i lozim.

Ona tili ta'limini oldiga qo'yilgan muhim vazifa o'quvchilarning to'g'ri fikrlashga, o'zgalar fikrini tinglab tushunib shu fikr mahsulini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga, ya'ni kommunikativ savodxonlikni rivojlantirishga o'rgatishdan iborat. Shundan kelib chiqqan holda, ona tili ta'limi oldiga ijtimoiy jihatdan mukammal shakllangan, mustaqil hamda tanqidiy fikrlay oladigan, nutqiy va mulqot madaniyati rivojlangan savodxon shaxsini kamol toptira olish maqsadi qo'yiladi.

Ona tili fanida o'qituvchining eng asosiy maqsadi o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq ko'nikmasini, to'g'ri ifodalash, fikrlash malakasini tarkib toptirishdan iborat. Ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish, ular ongida ma'naviy-ma'rifiy inqilob hosil qilishga erishish lozim. Ona tili mashg'ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr natijasini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shaklda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Ona tili mashg'ulotlari adabiy tilni egallash yo'llarini ko'rsatib beradi, til unsurlarining, vositalarining o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtiradi, ulardan foydalanish madaniyatini tarbiyalaydi. Bir qarashda oddiy va tabiiy tuyuladigan so'zlashuv madaniyati – muloqot jarayoni juda ko'plab bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallashni taqazo etadi. Bunga leksik-grammatik tushunchalar, ularning mazmun va mohiyati, so'zlarning ma'nosi, ularning o'zaro birikish imkoniyatlari, so'z, so'z birikmasi, gaplarning shakl va mazmun xususiyatlari va boshqalar daxldor bo'ladi. Albatta, har bir mulolqotning o'z maqsadi, mazmuni, ko'zda tutgan natijalari bo'ladi. Mana shulardan kelib chiqqan holda har bir inson o'z aytiladigan (yoki yoziladigan) mulohazalarining mazmunini o'ylab ko'radi. Albatta, bu nutq yo'naltirilgan bo'ladi. Har bir nutqning o'z ob'yekti bo'ladi. Buning ustiga nutqiy jarayon mavhum va abstrakt tarzda amalga oshmaydi. U tegishli makon va zamon bilan bog'liq holda sodir bo'ladi. Vaziyat taqazosiga ko'ra so'zlovchi o'z mulohazalarining bildirilish shaklini ham tanlaydi. Demak, nutq egasi o'z nutqining kimga, nimani, qachon, qayerda va qanday etkazish lozimligiga jiddiy e'tibor beradi. Agar bu unsurlardan birotasi o'z o'rnida qo'llanmasa, notiq o'z maqsadiga erisha olmaydi. Bundan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, notiqning tegishli maqsadlarga to'la va mukammal erishishi uning ona tilidagi nutqiy jarayonlarni, ya'ni til hodisalarini nechog'li to'g'ri va to'la o'zlashtirishi bilan bog'liq bo'ladi.

O'quvchilar ona tilining qurilishi, uning tayanch vositalaridan muloqot jarayonida bemaolol foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lib boraveradi. Ona tilidagi grammatik qurilishning nazariy jihatlaridan tamomila bexabar kishi ham gapni grammatik jihatdan mutlaqo to'g'ri shakllantira oladi. Hatto hali yozish va o'qishni maxsus o'rganmagan bola ham "Men yonimizdagi bog'chaga boraman" gapini "Men yonimizdagi bog'chani (yoki bog'chada) boraman" demaydi. Maktabning, ta'lim-tarbiya jarayonlarining asosiy vazifasi bolalardagi mazkur

ko'nikma va malakalarni yanada kengaytirish, takomillashtirish va rivojlantirishdan iboratdir.

Umumiy o'rta ta'lim maktabalarining boshlang'ich sinflarida o'quvchilar ayrim nazariy grammatik ma'lumotlar bilan

2.1 rasm

Mazkur darslikning afzallik tomoni o'quvchilarning mavjud bilimlari integratsiyasiga tayanilganligidadir. 1-mashqdagi rasmlarni ko'rish orqali kasblar haqidagi tasavvurlarini mustahkamlay oldi. Ushbu mashqni bajartirgandan so'ng, rasmlarga qarang, ularning faoliyati haqida gapirib bering, yoki og'zaki suhbat shaklidagi topshiriq mavzuni yanada mustahkamlash imkonini yaratib beradi.

Hozirgi paytda ona tili mashg'ulotlarida gap ustida ishlashning yo'llari juda rang-barang. Ilg'or tajriba egalarida esa ular yanada xilma-xildir. Biz ularning ayrim ko'rinishlari ustida to'xtalib o'tamiz:

I. Gapni ixchamlashtirish. Ixcham fikr - ta'sirchan fikrdir. Shuning uchun ona tili mashg'ulotlariga qo'yiladigan eng asosiy talabalardan biri fikrni ixcham shaklda bayon qilishga o'rgatishdir. O'quvchi gap qurishda birorta ortiqcha so'z ishlatmasligi, maqsadni ifodalovchi so'zni topib qo'llashi, so'z va so'z birikmalarini to'g'ri aloqaga kiritish, gap bo'laklarining oddiy va o'zgarigan tartibiga qat'iy amal qilishi lozim. Mehmon yaxshi odamga o'xshaydi. - Mehmon yaxshiga o'xshaydi, kabi.

II. Gapni kengaytirish va toraytirish. Gapning kengaytirishning eng qulay usuli kesimdan savol berish orqali uning egasi va ikkinchi darajali bo'laklarini topib qo'yishdir. Masalan, O'quvchilarga «Boraman», «Uchishdi», «Ko'rganmisiz?» singari bir bo'lakli gaplarni berib, ularni avval ikki bo'lakli (Men boraman. Qushlar uchishdi. Siz ko'rganmisiz? kabi), so'ngra ko'p bo'lakli (Qushlar qayerga?)

elementar tarzda tanishib borishadi. Ular orasida gap bo'laklari (ega va kesim), gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari (darak, so'roq, buyruq va undov gaplar), gapning tuzilishiga ko'ra turlari (sodda va qo'shma gaplar) kabi tayanch tushunchalar mavjud. Ona tilining izchil kursi (5-9-sinflar)ni o'rganishda o'quvchilardagi mavjud malaka va ko'nikmalar rivojlantiriladi. Ular gap orqali fikrni ixcham, to'g'ri va ta'sirchan ifodalashning turli yo'llari, usullari bilan tanishadilar.

Ona tili darslarida atamalarini taqdim etishning uch xil

shakli mavjud. Aktiv leksika, passiv leksika va neytral leksika 1 mavzu uchun mo'ljallangan 3 ta darsda mazkur shakldagi lug'atlarning barchasi turli xildagi mashqlar va matnlar orqali singdirilishi zarur.

uchishdi - Qushlar issiq o'lkalarga uchishdi. - Qushlar (qachon?) issiq o'lkalarga uchishdi. - Qushlar kuzda issiq o'lkalarga uchishdi va h.k.) aylantirish mumkin.

Ayni vaqtda sodda yoyiq gaplarni yig'iq gaplarga aylantirib, gapni toraytirish ham mumkin.

III. Gapning mazmunini saqlagan holda shaklini o'zgartirish. Mustaqil ishning bu turidan 5-7-sinflarda ham, 8-9-sinflarda ham unumli foydalansa bo'ladi. Fonetika, leksikologiya va morfologiyani o'rganishda (5-7-sinlar) bu ish ko'proq berilgan gaplarda so'zlarni ularning ma'nodoshlari va uyadoshlari bilan almashtirish orqali, sintaksisning izchil kursini o'rganish jarayonida esa (8-9-sinlar) gap bilan ifodalangan kesim, ega, to'ldiruvchi, hol, aniqlovchilarni kengaytirilgan birikmalarga aylantirish, sodda gaplardan qo'shma gaplar va aksincha, qo'shma gaplardan sodda gaplar hosil qilish, ko'chirma gaplarni o'zlashtirma gaplarga va o'zlashtirma gaplarni ko'chirma gaplarga aylantirish kabi usullar bilan amalga oshiriladi.

IV. Matnli gaplarga aylantirish. Mustaqil ishning bu turidan boshlang'ich sinflarda va ayniqsa, 5-6-sinflarda ko'proq foydalanishga to'g'ri keladi. O'quvchi tinish belgilari tushirib qoldirilgan matnli gaplarga ajratar ekan, har bir gapning tugallangan ohang va nisbiy tugal mazmunga ega ekanligini anglab oladi. Bu esa gap haqidagi tasavvurni kengaytiribgina qolmay, balki gap qurish sanoatini ham mukammalroq egallashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. G'. Hamroyev. Umumiy o'rta ta'lim tizimida fonetika doir o'quv materiallarining metodik ta'minotini takomillashtirish. PhD dissertatsiyasi. Samarqand-2019.
2. G'. Hamroyev. Ona tili ta'limida o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishning lingvodidaktik asoslarini takomillashtirish. Avtoreferat
3. Sharipova F., Ona tili darslarida matnni o'qib tushinish malakasi. // Til va adabiyot ta'limi. 2020-yil 6-son.
4. Vahobov M., O'qitish sifati ko'rsatkichlari tizimi. // Til va adabiyot ta'limi. 2016-yil 10-son.
5. Асилова Г.А. Умумий ўрта таълимда танлаш усулидаги тестлардан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитлари: пед.фан. номз. ... дис. – Т.: 1998.
6. Мавлонова К.М. Она тили фанини адабиёт фани билан бадий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш: пед.фан.б. фал. док. ... дис. – Т.: 2019.
7. Мирмахсудова М. Ўқувчилар нутқини такомиллаштиришда грамматик терминлардан фойдаланишнинг лингвометодик асослари (5-7-синф она тили дарслари мисолида): Пед. фан. ном. ... дисс. – Тошкент, 2004.
8. Саттарова Н.Х. Ўқувчиларнинг иншо ёзиш малакаларини такомиллаштириш (5-синф она тили ўқитиш жараёнида): пед.фан. номз. ... дис. – Т.: 1998.